

ЕКОЛОГІЧНЕ, ЗЕМЕЛЬНЕ ТА АГРАРНЕ ПРАВО

Долбровський С.Ф.,

*доцент кафедри цивільно-правових
дисциплін ХГУП,
Заслужений юрист України*

Тараненко Л.С.,

*головний спеціаліст-юрисконсульт
управління Пенсійного фонду України
у м. Хмельницькому*

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТВОРЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ СЕЛЯНСЬКИХ (ФЕРМЕРСЬКИХ) ГОСПОДАРСТВ

Відповідно до законодавства України, зокрема Указу Президента України “Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки”¹ правовою основою аграрної реформи є формування приватних суб’єктів господарювання, що створюються на базі сільськогосподарських підприємств - фермерських господарств, у відповідності до законів України “Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві України”², “Про селянське (фермерське) господарство”³, “Про колективне сільськогосподарське підприємство”⁴, Земельного кодексу України та інших нормативно-правових актів.

Слід підкреслити, що лише в фермерському господарстві в повній мірі реалізовується право приватної власності на землю та засоби виробництва, а також діє принцип відповідальності за наслідки господарської і фінансової діяльності.

Провідну роль у чинному законодавстві України на сьогодні відіграє Конституція України від 28.06.1996 року. З прийняттям Основного закону створено правовий фундамент для розвитку галузевого та спеціального, зокрема, фермерського законодавства. Проте, на жаль, у Конституції України⁵ не закріплений основоположний принцип пріоритетності розвитку аграрних суб’єктів сільського господарства, який притаманний законодавству інших аграрно-промислових країн світу.

Національне законодавство про фермерські господарства вчені-аграрники (Н.І.Тітова) умовно поділяють на три групи:

1) *загальне законодавство*, що діє стосовно до всіх суб’єктів господарювання аграрного сектора економіки;

2) *галузеве законодавство*, до якого відноситься цивільне, аграрне, земельне, трудове, фінансове, сімейне, адміністративне, кримінальне та інше. Воно регулює певні однорідні правові суспільні відносини і стосується лише фермерських господарств;

3) *фермерське законодавство*, яке регулює діяльність лише фермерських господарств.

Важливе значення для правового регулювання діяльності фермерських господарств мають закони України “Про власність”⁶, “Про підприємництво”⁷, “Про внесення змін до закону України “Про банкрутство”⁸.

У другій умовній групі важливу роль в галузевому законодавстві відіграє земельне законодавство, зокрема Земельний кодекс України⁹, законодавство про плату за землю, про оренду землі тощо.

На фермерські господарства також поширюється Закон України “Про охорону навколишнього природного середовища”¹⁰, Водний кодекс України¹¹ Кодекс України про надра¹², Кодекс законів України про працю¹³. Особливостями правового регулювання діяльності фермерських господарств є також їх регламентації локальними нормами, зокрема їх статутами. На членів фермерського господарства також поширюється ряд правових норм адміністративного, фінансового, сімейного, житлового, кримінального та інших галузей чинного законодавства України.

Але найбільше значення в правовому регулюванні діяльності фермерських господарств відіграє аграрне право. Зокрема ст. 9 Закону України “Про колективне сільськогосподарське підприємство” передбачено можливості виходу з колективного сільськогосподарського підприємства з метою створення селянського (фермерського) господарства та одержання майнового і земельного паїв. Також важливе місце займають Укази Президента України: “Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва”¹⁴, “Про заходи щодо реформування аграрних відносин”¹⁵, “Про порядок паювання земель переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям”¹⁶, “Про усунення обмежень, що стримують розвиток підприємницької діяльності”¹⁷, “Про захист прав учасників земельних часток (паїв)”¹⁸, а також згадуваний вже Указ Президента України “Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки”, який спрямований не лише на забезпечення реалізації державної аграрної політики, а й на прискорення реформування та розвитку аграрного сектора економіки на засадах приватної власності.

20 грудня 1991 р. вперше було прийнято спеціальний закон України “Про селянське (фермерське) господарство” (в новій редакції від 22.06.1993 р.). Він поширюється лише на фермерське господарство і не стосується громадян, які ведуть особисте підсобне господарство, займаються садівництвом, також його норми не застосовуються до неселянських господарств. Окрім цього базового фермерського закону, до групи спеціальнофермерського законодавства відносяться і інші нормативно-правові акти. Це, наприклад, постанови Кабінету Міністрів України “Про деякі питання розвитку селянських (фермерських) господарств”¹⁹, “Про порядок викупу земельних ділянок громадянами (понад норму, яка приватизується безкоштовно) для ведення селянського (фермерського) або особистого підсобного господарства”²⁰.

Певні особливості притаманні і порядку створення фермерських господарств. Так, органи виконавчої влади (управління сільського господарства і продовольства районної державної адміністрації) повинні мати на увазі наступні особливості:

1. Громадянин, який має намір утворити фермерське господарство, повинен відповідати наступним умовам:

- бути повністю дієздатним, тобто здатним власними діями набувати права та нести обов’язки;
- досягнути 18-річного віку;
- мати добровільне бажання на створення фермерського господарства.

2. Першочергове право стати фермером може мати громадянин, який володіє спеціальними знаннями або навичками з ведення сільськогосподарського виробництва. Здатність громадянина займатись фермерством повинна бути підтверджена документально (документ про освіту чи витяг з трудової книжки про стаж роботи в сільському господарстві тощо).

Законодавство України, крім того, передбачає конкурсний відбір бажаючих отримати земельні ділянки з метою створення фермерського господарства. Такий конкурс проводить спеціальна конкурсна районна (міська) комісія, склад якої затверджує голова районної ради на підставі вимог ст. 4 Закону України “Про селянське (фермерське) господарство”. Але на правовому рівні діяльність цих конкурсних комісій не врегульовано, не визначені їхні функції, права і обов’язки.

Особливістю створення фермерського господарства, в порівнянні із заснуванням інших агроформувань, є й те, що його формування безпосередньо пов’язане з правом одержання для цієї мети земельної ділянки. Такий порядок врегульований Законом України “Про селянське (фермерське) господарство” (ст.ст.4-7).

Наступною умовою є необхідність заяви до районної ради про виділення відповідної земельної ділянки для ведення такого господарства. Заява подається особою, що має намір створити фермерське господарство, і попередньо погоджується з відповідною сільською (селищною) радою. Така заява розглядається районною радою, яка приймає конкретне рішення про надання чи відмову в наданні земельної ділянки для створення фермерського господарства. Після цього районна рада замовляє землевпорядній організації проект відведення земельної ділянки для створення фермерського господарства.

Відведення земельної ділянки на місцевості (в натурі) проводиться лише після того, як на ній зібрано врожай попереднім власником або землекористувачем.

Згідно з нормами чинного законодавства, без земельної ділянки фермерське господарство не може бути створене, так як його основна суть – це товарне сільськогосподарське виробництво.

Рішення районної ради про надання певної земельної ділянки для створення фермерського господарства фактично є рішенням про виникнення самого фермерського господарства як суб’єкта господарювання. Цим правовим актом районної ради керуються голова та члени фермерського господарства.

Державний акт про право приватної власності на землю або державний акт про право постійного користування землею видаються на ім’я голови фермерського господарства, а не на всіх членів такого господарства. В тимчасове користування землі виділяються за рішенням місцевої ради із земель запасу або резервного фонду. Але, на великий жаль, на практиці, особливо з вини голів сільських (селищних) рад, допускаються порушення законодавства при виділенні земельних ділянок для фермерів на орендних умовах. Якщо вирішується питання про оренду землі для додаткового розширення фермерського господарства, то договір оренди землі від імені фермерського господарства підписує його голова.

Певні особливості при створенні фермерських господарств, а також порядок отримання земельних ділянок для цієї мети, згідно з чинним законодавством України, передбачено для колишніх членів колективних сільськогосподарських підприємств. Перш за все, такі особи повинні, згідно з вимогами статті 9 Закону України “Про колективне сільськогосподарське підприємство”, вийти із членів підприємств, з отриманням майнових та земельних паїв (часток).

Право на земельну частку (пай) на землю в умовній кадастровій оцінці закріплено Земельними кодексами України (1993, 2001), указами Президента України “Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і

організаціям”, “Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки” тощо.

Створити фермерське господарство може лише громадянин України. Іноземні громадяни, згідно з чинним законодавством України, наділені лише правом працювати в таких господарствах за трудовими або цивільно-правовими договорами.

Законодавство України передбачає обмеження щодо окремих осіб по створенню фермерського господарства. Зокрема ст. 5. Закону України “Про підприємництво” встановлює перелік осіб, які не мають права займатися фермерською діяльністю. Це військовослужбовці, службові особи державних органів влади та управління, особи, які мають непогашену судимість за крадіжки, хабарництво та інші корисливі злочини. Оскільки фермерство є різновидом саме приватної підприємницької діяльності, то вищезазначені особи не мають права створювати селянське (фермерське) господарство.

На сьогодні законодавством України також передбачено, що голова і члени фермерського господарства можуть одночасно працювати в інших підприємствах, установах і організаціях.

Після виділення земельної ділянки в натурі та одержання Державного акта на право приватної власності на землю чи згідно з укладеним договором оренди господарство набуває правового статусу юридичної особи, але лише після державної реєстрації в районній раді. Селянське (фермерське) господарство як юридична особа одержує у встановленому порядку печатку, штампи, відкриває рахунки у відповідних банківських установах. Також таке фермерське господарство вступає в договірні та інші правовідносини з іншими підприємствами, установами, організаціями та господарствами як самостійний сільськогосподарський товаровиробник.

Сільська (селищна) рада заносить до спеціальної господарської книги дані про склад фермерського господарства та про виділену йому земельну ділянку. Родичі можуть набувати членства у фермерському господарстві за згодою всіх його членів. Законодавство надає право кожному члену фермерського господарства самостійно вирішувати питання про вступ та вихід з нього. Членство в фермерському господарстві може бути втрачено окремими працездатними особами в разі, якщо вони тривалий час без поважних причин не беруть участі у його веденні або матеріально йому не допомагають.

Як вище зазначалось, сучасне законодавство про фермерські господарства є досить об’ємним, не завжди чітким та послідовним і тому на практиці чимало допускається фактів його порушень. Це пояснюється неналежною організацією юридичного обслуговування фермерських господарств. Тому в цій статті звертається увага не лише на недоліки чинного законодавства України, а й вносяться пропозиції щодо його удосконалення.

Ця стаття не претендує на повне і всебічне висвітлення всіх правових моментів регулювання утворення та діяльності фермерського господарства. Але відсутність спеціальних правових досліджень цього нового правового інституту аграрного права України, крім науково-практичних праць доктора юридичних наук, професора Н.І.Тітової²¹ та неоднакова практика застосування законодавства про фермерство, зумовила необхідність аналізу фермерського законодавства.

Створення умов для розвитку фермерства на Україні носить складний характер. Аналіз чинного законодавства та практики його застосування дає нам можливість виокремити цілу низку проблем та перешкод, що не сприяють продуктивності господарювання, до яких, зокрема, слід відносити такі:

- складний і нестабільний правовий механізм отримання земельних ділянок для створення фермерського господарства, який необхідно спростити;
- невизначеність суб'єктного складу правовідносин приватної власності на землю;
- відсутність спеціалізованої юридичної служби на селі, яка б належним чином надавала правову допомогу фермерським господарствам та сприяла їх правовому і економічному захисту;
- незнання чинного законодавства про фермерські господарства громадянами, особливо селянами, які мають намір створити селянські (фермерські) господарства;
- деякі представники органів влади та самоврядування нерідко допускають порушення його при вирішенні питань щодо виділення земельних ділянок для створення таких господарств;
- порушення вимог Закону України “Про інформацію” в частині пропаганди норм аграрного, земельного, господарського та іншого діючого законодавства;
- порушення принципу рівноправності форм власності з боку місцевих органів виконавчої влади та самоврядування, які не мають змоги його реалізувати на практиці;
- відсутність у Конституції України правової норми, яка би закріпила принцип пріоритетності сільського господарства, який діє у ряді таких розвинутих країн світу, як США, Німеччина тощо;
- відсутність конституційного принципу пріоритетності розвитку села негативно позначається на вдосконаленні чинного законодавства та його практичному застосуванні у діяльності органів державної влади та управління всіх рівнів, починаючи із верхів;
- відсутність єдиного кодифікаційного акту, який би уніфікував аграрне законодавство, наприклад, Аграрного кодексу України.

З огляду на це, бажано було б у новому Цивільному кодексі України закріпити такі правові норми, які б регулювали не лише спільну сумісну власність членів фермерських господарств, а й приватну власність членів фермерського господарства.

Практика застосування законодавства фермерськими господарствами підказує, що необхідно детальніше врегулювати майнові відносини членів фермерського господарства, їх право власності, договірні та трудові відносини, які виникають при укладенні відповідних договорів.

В статутах фермерських господарств та інших локальних актах необхідно більш детально врегулювати як членські трудові і майнові відносини членів фермерського господарства.

Отже, хоча спеціальний Закон України “Про селянське (фермерське) господарство” є позитивним, але з дня його прийняття пройшло майже 11 років і практика застосування свідчить, що ряд його положень, на нашу думку, вимагають вдосконалення шляхом ліквідації суперечностей та узгодження його правових норм із земельним, аграрним, цивільним, господарським, трудовим, кримінальним, адміністративним та іншими галузями законодавства України.

Оскільки в Земельному кодексі України від 25 жовтня 2001 року поряд з фермерським господарством запроваджено таку окрему організаційно-правову форму господарювання, як селянське господарство, то слід в назві Закону України “Про селянське (фермерське) господарство” виключити слово “селянське”.

Фермерське господарство не зовсім підпадає під існуючі у цивільному законодавстві ознаки юридичної особи, удосконалення такої норми в Законі України “Про селянське (фермерське) господарство” було б позитивним моментом в нормотворчій діяльності.

Відповідно до вимог цивільного законодавства юридичні особи діють на підставі своїх статутів, згідно з якими визначається цивільна правоздатність. Також необхідно врахувати і те, що фермерське господарство - це новий і особливо складний суб'єкт майнових, трудових, земельних та інших правовідносин. Як свідчить практика, діяльність таких фермерських господарств без статуту ускладнює його як внутрішні, так і зовнішні правовідносини. Це зобов'язує кожне фермерське господарство мати свій статут. В зв'язку з цим було б бажано, щоб Міністерство агропромислової політики України спільно з Асоціацією фермерів України за участю юристів-практиків та науковців-аграрників розробили Примірний статут фермерського господарства і внісла його на затвердження уряду України. Такий примірний статут полегшив би фермерам розробку власних статутів з урахуванням специфіки та практики діяльності. Адже Статут є основним локально-правовим актом в фермерському господарстві. На нашу думку, він повинен прийматися членами фермерського господарства, а там, де відсутні відносини членства, повинен затверджуватись одноособово головою фермерського господарства. Статут повинен реєструватись державним органом, а не затверджуватись, разом з реєстрацією фермерського господарства.

Узагальнення роботи фермерських господарств Хмельниччини (Теопільського – “Кузьминці”, Городоцького – “Хлібодар”, Ярмолинецького – “Трембіта”, Хмельницького – “Пролісок”, “Фельштин” та інших районів), окремих управлінь сільського господарства і продовольства районних державних адміністрацій, які діють у відповідності до пунктів 8 та 9 пункту 4 Типового положення про управління сільського господарства і продовольства районної державної адміністрації, свідчить, що фермерським господарствам, окрім статутів, необхідно мати такі локально-правові акти: Правила внутрішнього розпорядку, Положення про оплату праці та матеріальне стимулювання, Положення про дисциплінарну і матеріальну відповідальність, Функціональні положення членів фермерського господарства, Контракт про роботу в фермерському господарстві та інші. Ці акти повинні обов'язково узгоджуватись між собою і не суперечити нормам чинного національного законодавства. Вищеназвані локальні акти як зразки розроблені авторами статті і впроваджені в ряді фермерських господарств області.

У відповідності до вимог типового положення управління сільського господарства і продовольства райдержадміністрації повинні брати активну участь у реалізації державної аграрної політики, здійснювати заходи по підтримці і захисту сільськогосподарських підприємств, в тому числі фермерських господарств і здійснювати сприяння їх правовому захисту за допомогою юридичної служби. Ці управління в межах наділеної компетенції зобов'язані забезпечувати рівні умови для розвитку всіх форм власності та господарювання в галузі сільськогосподарського виробництва. Вони повинні сприяти розвитку аграрного підприємства на селі, зокрема фермерських господарств, узагальнювати практику реформування сільського господарства та вносити у відповідні органи рекомендації з цих питань. До таких управлінь сільського господарства і продовольства, які активно впроваджують в життя аграрну політику держави в Хмельницькій області, відносяться управління Теофіпольського, Чемеровецького, Дунаєвецького районів. Вони активно сприяють розвитку аграрних правовідносин в сільському господарстві, приділяють належну увагу діяльності приватних підприємств і особливо фермерських господарств, створюючи належне правове і організаційне поле для їх заснування та діяльності.

- ¹ Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектору економіки: Указ Президента України від 13.12.1999 р., № 2097 // УК. – 1999. – № 235. – 15 грудня.
- ² Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві: Закон України від 17.10.1990 р. // Закони України. – Том 1. – С.17.
- ³ Про селянське (фермерське) господарство: Закон України від 20.12.1991 р. // ВВР. – 1992. – № 14. – Ст. 186.
- ⁴ Про колективне сільськогосподарське підприємство: Закон України від 14.02.1992 р. // ВВР. – 1992. – № 20. – Ст. 272.
- ⁵ Конституція України // ГУ. – 1996. – № 128. – 13 липня.
- ⁶ Про власність: Закон України від 07.02.1991р. // ВВР. – 1991. – № 20.
- ⁷ Про підприємництво: Закон України від 07.02.1991р. // ВВР. – 1991. – № 14.
- ⁸ Про внесення змін до Закону України “Про банкрутство” в редакції закону України “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання банкрутом”: Закон України від 30.06.1999р., №784/XIV // ГУ. – 1999. – № 159. – 31 серпня.
- ⁹ Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001р. – К., 2001.
- ¹⁰ Про охорону навколишнього середовища: Закон України від 25.06.1991р., № 1264–12 – К.: Закони України, 1996. – Т. 2. – С. 42.
- ¹¹ Водний кодекс України: Закон України від 06.06.1995 р. – К.: Закони України, 1997. – Т. 9. – С. 25.
- ¹² Кодекс України про надра: Закон України від 27.07.1994 р. – К.: Закони України, 1997. – Т. 7. – С. 317.
- ¹³ Кодекс законів про працю України. – К.: Парламентське видавництво, 1998.
- ¹⁴ Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва: Закон України від 10.11.1994 р. // УК. – 1995. – 4 квітня.
- ¹⁵ Про заходи щодо реформування аграрних відносин: Закон України від 18.01.1995 р. // УК, 1995. – 21 квітня.
- ¹⁶ Про порядок паювання земель переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям: Закон України від 08.08.1995 р. // ГУ. – 1995. – 12 серпня.
- ¹⁷ Про усунення обмежень, що стримують розвиток підприємницької діяльності: Закон України від 03.02.1998р. // Офіційний вісник України, 1998. – № 5.
- ¹⁸ Про захист прав учасників земельних часток (паїв): Закон України від 21.04.1998р. // Офіційний вісник України. – 1998. – № 16.
- ¹⁹ Про деякі питання розвитку селянських (фермерських) господарств: Постанова Кабінету Міністрів України від 14.03.1992р. //УК. – 1992. – № 14.
- ²⁰ Про порядок викупу земельних ділянок громадянами (понад норму, що приватизується безкоштовно) для ведення селянського (фермерського) особистого підсобного господарства: Закон України від 24.01.2000 р. // ОВУ. – 2000. – № 4.
- ²¹ Тітова Н.І. Фермер і закон. – Львів, 1996.